

ÜSKÜDAR
SEMPOZYUMU
IV

3-5 Kasım 2006

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU IV

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. Mustafa Uzun
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun / Prof. Dr. Ş. Tufan Buzpınar
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Küçükaşçı / Yrd. Doç. Dr. Erhan Afyoncu

Yayına Hazırlık

Uğur Demir / Resul Tamgüç

İmla ve Tashih

Prof. Dr. Mustafa Uzun / Ahmet Karataş

Görsel Araştırma

Dr. Suphi Darıcalı / Yrd. Doç. Dr. Erhan Afyoncu
Uğur Demir / Resul Tamgüç

Fotoğraf

A. Bilal Arslan / Fatma Durgut
Orhan Durgut / Dr. Suphi Darıcalı

Sempozyum Fotoğrafları

Kenan Koca / İsa Telli

Kapak Fotoğrafı

Üsküdar Kara Davut Paşa Camii

Tasarım ve Uygulama

Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt

Seçil Ofset

ISBN: 978-9944-5807-3-1 (Takım)

İstanbul 2007

Kitabın telif hakları Üsküdar Belediyesi'ne aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas yapılamaz.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Hakimiyet-i Milliye Caddesi

Atlas Çıkmazı No: 69

ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0212 531 30 00 • Faks: 0212 531 30 00

www.uskudar.bel.tr

Muhammed Sâdık Efendi (1724-1794) ve Nefis Mertebeleri Çerçevesinde İnsana Bakışı

DOÇ . DR . RAMAZAN MUSLU

Sakarya Üniversitesi

Muhammed Sâdık Efendi, Üsküdar Alacaminare Tekkesi'nde yaklaşık on beş yıl şeyhlik yapmış ve burada halkın manevî yönden yetişmesine katkıda bulunmuş bir Nakşî şeyhidir. Biz bu tebliğimizde, onun *Ma'rifetü'n-nefs*¹ adlı eserinde sözünü ettiği "dünya ehli", "ukba ehli" ve "Allah ehli" şeklindeki üçlü tasniften² hareketle, her üç grubun da yer aldığı nefis mertebeleri (*emmâre ve levvâme*) çerçevesinde insana bakışını ortaya koymaya çalışacağız. Ancak önce kısaca hayat hikayesini vermekte yarar görüyoruz.

Muhammed Sâdık Efendi, 1136 (1724)'da Erzincan'da doğdu. Çocukluk ve gençliğinin ilk yılları Erzurum'da geçti. Bu iki yere atıfla "Erzincânî" ve "Erzurûmî" nisbeleriyle anılır. Ailesi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Erzurum'da başladığı ilim tahsilini, 1152 (1740)'de yılında Sofya'ya giderek Abdullah Hilmi Efendi'nin³ (ö.1167/1753) gözetiminde tamamladı. 1156 (1744)'da müşid-i kâmil bulmak amacıyla Sofya'dan ayrılıp Şam'a gitti.⁴ Şam'da Nakşbendî Şeyhi Yekdest Ahmed Efendi'nin halifelerinden Şeyh Süleyman Kürdî'ye intisap etti. Sâdık Efendi, o sırada Emeviyye Camii'nde itikafta olan şeyhinin delâletiyle Câmi-i Şerif'in bevvâblık⁵ hizmetini üstlendi. Onun etvâr-ı seb'a sırlarını bu şeyhten öğrendiği kaydedilir.⁶ Şeyh Süleyman Kürdî'nin 1165'te (1752) vefâtı üzerine yarım kalan seyr u sülûkünü tamamlamak üzere müşid-i kâmil bulmak için tekrar seyahata çıktı ve nihayet 1170 (1757)'te Erzurum'a ulaştı. Bu esnada Şems-i Bitlisî olarak tanınan Nakşî-Kâdirî şeyhi Hacı Mahmud Efendi (ö.1202/1788) de manevî bir işaretle Bitlis'ten ayrılıp Erzurum'a gelmişti. Burada Sâdık Efendi'yi bulan Şems-i Bitlisî, onu manevî terbiyesine alıp kendi gözetiminde seyr u sülûkünü tamamlattı. *Sefîne-i Evliyâ* müellifi Hüseyin Vassâf, şeyhin müridini bulmasını şu mısralarla anlatır:

“Hidâyet etmeğe olsa irâdet
Eder bir abd-i mahsûsa işâret
Kişiye olucak lutf-ı ilâhî
Gedâya gönderir bir pâdişahı”⁷

Seyr u sülûkünü tamamlamasının ardından 1192 (1778) yılına kadar Erzurum’da kalan Sâdık Efendi, burada halkı irşad etmekle meşgul oldu. Daha sonra Anadolu ve Rumeli’de pek çok yere seyahat ederek sonunda 1193’te (1779) İstanbul’a geldi. Sinan Paşa Medresesi’nde iki yıl Farsça muallimi olarak görev yaptı. Nakşî şeyhlerine meşrûta kılınan Üsküdar Alacaminâre Tekkesi⁸ şeyhi Mehmed Fahrî Efendi’nin 1195’te (1780) vefatı üzerine tekke meşihati boşalınca, bu vazife kendisine tevdi edildi. Burada irşad hizmetine devam eden Sâdık Efendi,⁹ Rebîülâhir 1209’da (Ekim 1794) vefât etti ve tekkeye defnedildi.¹⁰

Risâle-i Terbiyenâme,¹¹ *Risâle-i Ma’rifetü’n-nefs*,¹² *Risâle-i Mergûb*,¹³ *Risâle-i Mahbûb*,¹⁴ *Tercüme-i Hakikatü’l-yakîn*¹⁵ Muhammed Sâdık Efendi’nin en çok bilinen eserleridir.¹⁶ Sâdık Efendi’den feyz alıp hilâfete nâil olan zevât arasında Hacı Mustafa Efendi, İbrahim Hamdi Ispartavî, Muhammed Emin Kırkağacî ve Abdurrahman el-Harpûtî zikredilebilir.¹⁷

Müellif, *Ma’rifetü’n-nefs* adlı eserinde Hz. Peygamber’e (a.s.) isnad edilen “Dünya âhiret ehline, âhiret de dünya ehline haramdır. Allah ehline (ehlullah) ise her ikisi de haramdır”¹⁸ sözünü naklettikten sonra herkesin bu üç sınıftan hangisine dâhil olduğunu yine kendisinin tespit edebilmesi için bu eseri yazdığını kaydeder. “Dünya”, “ukbâ” ve “ehlullah” dairesinde bulunan insanların hepsinin Muhammed ümmeti olduğunu ifade eden Sâdık Efendi, onların içerisinde âlim, âmil, fâzıl, ârif, âgâh ve kâmiller olduğu gibi; câhil, fâsık ve tenbellerin (nâdânların) de bulunduğu dikkat çeker. Hepsinin “Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah” (Allah’tan başka ilah yoktur; Muhammed O’nun elçisidir) deyip Müslüman olduklarını ve zâhiren söz, fiil ve itikatta tek bir sınıf gibi göründüklerini ve zâhirî durumlarına göre hüküm verildiğinden amelleri şer-i şerife uygunsa makbul; değilse “fâsık veya fâcir” olarak nitelendirildiklerini belirtir. Hâlbuki iman ve itikadın sıhhatini ancak Hak bilir. Gönülde olan muâmele ve ihlâsı Allah’tan başkası bilemez. Bu yüzden verilen hükümler zâhire göredir. Oysa nice kimseler vardır ki zâhirde Allah’ın makbul kullarından (ebrâr) görüldüğü halde mânâda eşrârdan olup fesat kaynağıdırlar. Yine nice ârif ve âgâh vardır ki zâhirde kendilerini eşrârdan gösterip, hüsn-i hâllerini çevrelerinden gizlemişlerdir. Nitekim Muhammed ümmetinin sâlih ve fâsıklarını birbirinden ayırt etmek için Kur’an-ı Kerim’de insanın nefis cihetinden yedi mertebede olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan ilki “*nefs-i emmâre*” mertebesidir. Sâlik bu mertebede mürşid-i kâmil terbiyesinde devamlı olarak “Lâ ilâhe illallah” kelimesini zikreder. Bu zikrin özelliği ve nûru Cenâb-ı Hakk’ın yardımıyla sâlike mâlum olunca, nefis-i emmâre dâiresinden kurtulup “*nefs-i levvâme*”ye dâhil olur. Sâlik bu dâirede “Allah, Allah, Allah” diyerek ism-i zâtı zikreder. Sâlik, bu ism-i âzâm hürmetine nefisini yermekten âzâde olunca nefsi “*nefs-i mülhime*”ye dâhil olur.

Alacaminare Dergahı'nın bugünkü hâli

Nefs-i mülhime'de her dâim “Hû, Hû, Hû” deyip bu ismin hürmetine sâlikin gönlüne melek vâsıtasıyla rabbânî ilham dolar, zevk ve şevk ile rûhânî safâ bulur. Sâlik, Allah sevgisi gönlünü nûr ile doldurup kalbini mesrûr ettikten sonra ancak ârif ve âgâh olur. İlham ile hayâlî Hakk'ın yardımıyla tefrik etmeye başlar. Sâlikin bundan sonraki makamı, “*nefs-i mutmainne*”dir. Sâlik bu makamda devamlı olarak “Hak” ism-i şerîfini zikreder. İrâde ve ihtiyârı olmaksızın bu makamda kalbî zikre devam eder. Nihayet “*nefs-i râziye*” mertebesine yükselir. Sâlik burada “Hay” ismine devam edip ebedî hayâtı bulur. Sonra nefsi, “*nefs-i merzıyye*” makamına gelip “Kayyûm” ismini sırrında zikretmeye başlar. Nihayet makâm-ı kudse erince de “*insân-ı kâmil*” olur ve “Yâ Kahhâr” ismiyle zikreder. Bu mertebe, kutbiyyet ve gavsıyyet makâmı olup ancak sırrına vâkıf olanlar bilir. Bu mertebe ehli vuslatta dâimî huzur içerisinde olup sırr-ı Muhammedî'nin de vârisi olur.²¹

1. Nefs-i Emmâre Mertebesi

Sâdik Efendi'nin kaydettiğine göre dünya, ukba ve Allah ehli kimselerin ortak oldukları nefis mertebelerinden birincisi, *Nefs-i emmâre*'dir. Şimdi sırasıyla bu mertebedeki kimselerin özelliklerini görelim.

Alacaminare Dergahı'ndan günümüze kalanlar

a) Dünya Ehli

Muhammed Sâdık Efendi'nin kaydettiğine göre dünya ehli, dünya için yaratılan ve ukbâdan ezeli nasibi olmayan kimselerdir. Yalnız “*akl-ı meâş*” (geçim fikri) ile ilgilendikleri için, “*akl-ı meâd*” (geleceği kavrayan akıl)'dan, âhiret düşüncesinden tamamen gâfil ve habersizdirler.²² Müellife göre, dünya ehli bir kimsenin bu mertebedeki özellikleri şunlardır:

Nefsini bilmek, rabbini tanımak ve dînî ilim tahsil etmek için bir gayret sarfetmez. Nefsin safâsı için dünyalık kazanmaya meyledip kendini mal toplamaya verir. Dünyanın, âhiretin tarlası olduğunu hatırlamaz. Mal, makam ve evlat sevgisi ile doludur. Böyle bir kimse, son nefesinde kelime-i şehâdet getirmeye de muvaffak olamaz. Biraz ilim ve ameli olan ise sadece kendi maişeti için mal biriktirir. İbadetlerini insanları etkilemek niyetiyle yaptığı için bir faydasını görmez. Kötü kimselerle ülfet ve sohbet eder. Yaptığı işlerde Allah'ın rızâsını düşünmez. Gayesi gösteriş (izhâr-ı fen) olduğundan ona ilmiyle amel etmek de nasip olmaz. Bu yüzden nasihat ve öğütleri, insanlar tarafından tutulmaz. Nefs-i emmâreden kurtulamadığı için zaman zaman günah işler. Ayrıca kibir, öfke, kendini beğenme, hased ve emanete hıyanet etme gibi kötü sıfatları vardır. Mahlûkata merhamet etme, şefkat ve sadâkat gösterme, yardımlaşma ve onları koruma gibi güzel hasletlerden de yoksundur.²³

Alacaminare Dergahı haziresi

b) Ukbâ Ehli

Sâdık Efendi'nin kaydettiğine göre ukbâ ehli kimseler, nefs-i emmâre mertebesinde iken yalnız geçim fikri (akl-ı meâş) ile meşgul olup ahiret düşüncesinden (akl-ı meâd) uzaktırlar. Onlar ezelden mutlak ukbâ için yaratıldıkları halde gençliklerinde dünya ehli gibi dünyalık talep ederler. Nefsânî istekleri güçlüdür; hırs, tamah, öfke ve kahır sıfatlarına mağlup olurlar. Nefisleri fitne ve fesat yapmak arzu ederse, dünya ehli gibi fırsat bulduğunda o kötülüğü yapar, günahı işler.

Ukbâ ehli bir kimsenin emmâresi ile dünya ehli bir kimsenin emmâresi arasındaki en önemli fark, ukbâ ehlinin günahattan sonra işlediği kötü fiillerden dolayı derhal tövbe etmesidir. Fakat bir süre sonra tövbesini yine bozar.²⁴

Bu mertebedeki ukbâ ehli, ilim sahibi de olabilir, ancak ilmi kendisine bir yarar sağlamaz. Çünkü ilmiyle amel edip aklıyla hikmetini kavramaya çalışmaz. Bu halini de kimseye söylemez. Nefsine hükmedemediği için bazen gözyaşıyla tazarru ve niyaz edip kötü ahlâktan kurtulmak ister; fakat bunu başaramaz ve çaresiz kalır. Kibir ve kendini beğenme hissi galip olduğu için bir mürşid-i kâmile de halini arz edemez. Bu halde iken vefatı yaklaşınca günah ve kusurlarına pişman olup tövbe ve istiğfar etmeye muvaffak olur ve böylece son nefeste kelime-i tevhid ile göçmüş olur.

c) Allah Ehli (Tarik Ehli)

Sâdık Efendi, Allah ehli (ehlullah) kavramını “tarik ehli” olarak da isimlendirmektedir. Ona göre tarik ehli bir sâlikin gençlikteki nefis-i emmâresi, dünya ve ukbâ ehlinin emmârelerinden farklıdır. Ezelden insân-ı kâmil olacak canlar ve ezeldaki bu özelliklerini bulacak sultanlar, daha çocukluklarında iken hem geçim fikri (akl-ı meâş) ve hem de geleceği kavrayan akla (akl-ı meâd), ahiret düşüncesine sahiptirler. Başlangıçta dikkat çeken en önemli iptilâları, güzel şeylerden hoşlanıp, hoş seslere daha kundakta iken mest ve hayran olmalarıdır. Müellif bu duruma Mecnûn’un kundakta iken çirkin bir kadının yüzüne bakıp ağlamasını örnek verir.²⁵

Emmâre makamındaki tarik ehli sâlik, fırsatını bulduğunda günah işleyebilir. Ancak akabinde derhal pişman olup tövbe ve istiğfar eder. Fakat bir süre sonra tövbesini bozup tekrar günaha düşebilir. Bu, ukba ehli ile tarik ehlinin bu mertebedeki benzerlikleridir. Ancak o, kesinlikle yalan söylemek, hırsızlık yapmak ve adam öldürmek gibi kötü fiiller işlemez. Çünkü böyle bir kimsenin özelliklerinden biri, kendi nefisine zulmettiği halde başkalarına haksızlık etmemesidir. Allah’ın kullarına hizmet etmek, şefkat göstermek, sevgi duymak ve ikramda bulunmak onun yaratılıştan sahip olduğu meşrebidir. Kötü ahlâk sahibi olmaktan râzı ve hoşnut değildir. Söz ve fiillerinin şer-i şerife uygun olmadığını bilir. Bu yüzden yüzünü yere sürüp Mevlâ’dan daima afv ve mağfiret talep eder. Gözyaşıyla feryâd ve figan edip halini kimseye söyleyemez.

Bir irfan meclisinde bulunsa, gönlü rahatlar. Fakir ve zayıf dervişlere elinde olmadan aşırı muhabbet besler ve onlara hizmet eder. Bu nedenle onların uğruna canını bile feda etmekten çekinmez. Herkese hüsn-i zan besleyip kimsenin ayıp ve kusuruna bakmaz. Mevlânın rızasını gözetir ve nefis-i emmâreden kurtulmak niyetiyle kalp erbâbının himmetlerini talep eder. İhlâs ile teveccüh ettiği için kalp erbâbı da gönülden muhabbet ve şefkat ile onunla ülfet ve sohbet eder. Ona nasihat edip aşk yolunu teşvik eder. Bu yolun rızâ kapısına vardığını söyler. Esmâ talimi yapıp zikir telkin ederek biat sünnetini icrâ eder. Böylece salık, Hakk’ın yardımı ve mürşid-i kâmilin himmetiyle nefis-i emmâreden kurtulup “*nefs-i levvâme*” mertebesine yükselir.²⁶ Müellife göre bu vasıflar, Allah ehlini, dünya ve ukbâ ehlinden ayıran özelliklerdir.

2. Nefs-i Levvâme Mertebesi

Sâdık Efendi’nin kaydettiğine göre dünya, ukba ve Allah ehli kimselerin ortak oldukları nefis mertebelerinden ikincisi, *Nefs-i Levvâme*’dir. Şimdi sırasıyla bu mertebedeki kimselerin özelliklerini görelim.

a) Dünya Ehli

Muhammed Sâdık Efendi’ye göre dünya ehlinin ancak on binde biri “levvâme” mertebesine yükselebilir. Bu mertebedeki salık, “Allah şüphesiz daima tövbe

MUHAMMED SÂDİK EFENDİ (1724-1794) VE
NEFİS MERTEBELERİ ÇERÇEVESİNDE İNSANA BAKIŞI

Alacaminare
Dergahı
haziresinden
bir kesit

Risâle-i Terbiyenâme'nin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekke, nr. 350)

edenleri sever.”²⁷ ayeti ile “Günahtan tövbe eden günahsız kimse gibidir”²⁸ hadisini tefekkür edip, söz ve fiillerini şer-i şerife uygun olarak yapmaya gayret eder. İbadetlerini havf ve recâ ile yapar. Kabir azabı, sırat, mizan, mahşer ve cehennem korkusundan emin olmak ister. Cennette huri, gilmân gibi çeşitli nimetler arzu eder. Henüz levvâmenin dış (taşra) yüzünde bulunduğu için kendi nefisini yermek hatırına gelmez.²⁹

Bu mertebedeki ilim sahibi bir dünya ehli, emmâre dairesinde bulunan insanları yerip onlara nasihat etmek ister. Bazı insanları Allah için severken, bazılarını da buğz edip öfkelenir ve onlardan nefret eder. Kendisini selâmette, diğer insanları dalâlette zannedip itikadınca onları terbiye ve ıslâh etmeye çalışır. Kendi kötü ahlâkını, gizli şirkini, gafletini, bozuk düşünce ve vehimlerini aklına getirmez. Böyle bir kimse, kendi nefisini tanımadan, “âsî müminler”in haline merhamet ediyormuşçasına pek çok kimse hakkında sû-i zân besleyip iftira eder.³⁰

Bir kimsenin kötülük (fısk) yaptığını görüp işitse, onu men etmeyi kendisine görev bilir. Buna güç yetiremezse dedikodusunu yapıp onu rezil etmeye çalışır. Sırrın ifşa edilmesinin haram, onu ızhâr etmenin ise hiyânet olduğunu bilmez; bilse de gereğini yapmaz. Aynı şekilde, Allah’ın neden “settâr” olduğunu ve niçin ayıpların örtülmesini sevdiğinin sırrını da anlayamaz. Öte yandan bir kimse kendisi hakkında bir suçlamada bulursa, mümkünse eliyle o şahsa cezasını vermek ister, değilse ondan şikâyetçi olup cezalandırılmasını talep eder; ancak o za-

Risâle-i Mahbûb'un ilk sayfası (Süleymaniye Ktp. Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 350)

man öfkesi geçer. Böyle bir kimse kötü ahlâk ve düşüncesi ile sürekli huzursuzdur. Yapmış olduğu zikir ve fikirden bir tat alamaz ve gönlü muzdarip bir şekilde yaşar.³¹

Bu mertebedeki dünya ehli, âlim bir kimse olup halka vaaz ve nasihatte bulunsa, insanlar onun nasihatini dinleyip gereğini yerine getirmez. Böyle bir kimse- nin sözleri başkalarına tesir etmez. Bu yüzden boşa zahmet çeker. Bazen nefisini yerip insanları kendinden uzaklaştırarak, kötü ahlâkı ve gizli şirkiyle meşgul olup kusurlarını itiraf edip tövbe ederse, âhir vaktinde ruhunu teslim ederken af ve mağfiret ümidiyle havf ve recâ halinde kelime-i şehâdet getirmeye muvaffak olur. Fakat çoğunlukla gafletten kurtulamadığı ve ibadetlerin bir faydasını da göremediğinden âhret yurdu için bir hazırlık yapamadan gider. Ancak yine de zerre miktarı imanı varsa hüsn-i hâtime ile gitmesi ümit edilir. Dünya ehli âlimler, bu mertebeden daha ileri gidemezler, çünkü âhret mertebesine talip değillerdir.³²

b) Ukbâ Ehli

Muhammed Sâdık Efendi'ye göre ukbâ ehli, nefis-i levvâme mertebesine dâhil olduğunda yalnız geçim fikri (akl-ı meâş) ile meşgul olup uhrevî düşüncelerden (akl-ı meâd) habersizdir. Bu mertebedeki sâlik, cehennem korkusundan dolayı

Risâle-i Terbiyenâme'nin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 244)

günahlarına tövbe edip edep, hayâ, ilim ve vakar gibi kemal sıfatlarıyla kayıtlı olduğu için, bildiği ile amel edip, söz ve fiillerini şer-i şerife uygun olarak yapmaya gayret eder. Cennet arzusu ve cehennem korkusuyla ibadetlerini yerine getirmeye çalışır. Halka nasihat ederek onları cenneti kazanmaya teşvik eder. Kendisi ise cehennem, kabir azabı, sırat ve mizan korkusu ile gözyaşı dökerek dua eder. Her an gelecekte olacak kabir azabından ziyade, beden kabrinde ruhanî olarak azap çeker. Sevdiklerine cennet nimetlerini anlattığı gibi, cehennem azabından da söz eder. Kendi ilim ve amelini ihlâs ile yapmaya gayret eder. Fakat yine de şirk-i hafîden ve kötü ahlâk sahibi olmaktan kurtulamaz. Bunlardan kurtulmanın (mücâhede) yolunu da bilemez. Nefsini kontrol altına alamadan gafil bir şekilde dünyalık mal biriktirir.³³

Aile ve evlâd sevgisi, tamah, kibir ve hased ezelden onun meşrebidir. Kendine ikram edip saygı duyanlara karşı samimi bir şekilde duâ ederken, saygı ve hürmet göstermeyenlere de kırılır. Nefsini tanımadığından rabbini bilip gafletten kurtulamaz. Bedenî ibadetlerden ruhanî bir lezzet alamadığı için gönül gözü kapalıdır. Şer-i şerifin zahirî ahkâmında kalıp tarikat, marifet ve hakikat ilmine tâlip olmaz. Bu yüzden gaflet uykusunda büyük bir sıkıntı çeker. Halini kimseye arzetmediğinden yardım da alamaz. Kibir, kendini beğenme ve gizli şirk içinde ilim ve ameli kendisine perde olur. Havf ve recâ makamında ilâhî sırlardan mahrum kalır. Ecel-i müsemması yaklaştığında dostlarına yakınlık gösterip nasihatte

Risâle-i Terbiyenâme'nin de içinde yer aldığı yazmanın kapağı (Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 244)

bulunur. Tövbe ve istiğfar edip kelime-i tevhid zikri ile meşgul olur. Fakat gaffletten kurtulamadığı için de hasretle âh edip gözyaşı dökerek dâr-ı bekâyâ göçer.³⁴ Müellife göre ukbâ ehlinden ancak on binde biri Hakk'ın yardımıyla nefis-i mülhimeye dâhil olur ve bundan ziyade mertebeleri yoktur.

c) Allah Ehli

Tarik ehli, nefis-i levvâme mertebesine yükseldiğinde geçim fikri (akl-ı meâş) ve uhrevî düşünce (akl-ı meâd) ile birlikte olduğu için, bütün günahlarını terk edip, nasûh bir tövbe ile gözyaşı dökerek pişmanlık duyar. Mürşid-i kâmilin himmetiyle baş olma sevdasını, makam, mal ve evlâd sevgisini kalbinden tamamen söküp atar. Kalbine sadece Allah sevgisini yerleştirir. Çünkü sevgi ortak kabul

etmez. “Dünya sevgisi her hatanın başıdır” hadisinin mânasını bilip mâsivâyâ meyil ve râğbet etmez. Nefsini bilmek, rabbini bulmak ve rızâ kapısında kâim olmak niyetiyle ibadet, taat, tesbih, tehlîl, zikir, fikir, huzur ve huşû ile sadece Allah’ın rızasını kazanmak için çalışır ve buna ihtimâm gösterir. Kötü ahlaktan kurtulup güzel ahlak sahibi olmak arzusuyla, söz ve fiillerini şer-i şerîf hükümlerine uygun kılarak Hakk’ın sıfatları ile sıfatlanmaya gayret eder.³⁵

Hakk’ın yardımını ve pîr-i kâmilin himmetiyle zikri ve fikri bırakmadan nefsiyle mücâhede ederek onu yermekle meşgul olduğundan, başkasının hali ile uğraşmaya fırsat bulamaz. Nefsinin haz ve rahatı ile mal ve can sevgisini terk edip, Hakk’a yakınlaşmaya çalışır. Her anını zikir, fikir ve uzlet ile geçirir; az konuşma, az yeme ve az uyuma prensiplerine dikkat eder. Kötü düşünceler gönlüne sıkıntı verip, nefsi şer-i şerîfin dışına çıkmak istediği zamanlarda kemâl-i aczinden dolayı feryâd ile ağlar.³⁶

Eğer nefsi insanlara nasihat etmek isterse onu kınayarak, “Ey uğursuz nefis, sen ıslah olup kötü ahlâktan tamamen kurtuldun mu ki insanlara nasihat etmek istersin. Önce kendine sonra insanlara vaaz et.” deyip kendi haliyle meşgul olur. Bütün söz ve fiillerini cenneti arzu ettiği ya da cehennemden korktuğu için değil, sadece Allah rızası için yapar. Ukbâ ehli gibi cennet sevdasıyla ve cehennem korkusuyla ibadet etmez. Mukarrabîn dairesindeki böyle bir sâlik, içinde bulunduğu halden dolayı kimseden bir şey isteyemez, ihtiyaç bildiremez. Her şeye sabır ve tahammül edip, gayret ve mücâhede ile mahlûkata hizmet etmeye çalışır. Onlara merhamet ve şefkat gösterir.³⁷

Tarik ehli sâlikin levvâme mertebesinde nefsiyle yaptığı mücâhede, riyâzât ve çile, diğer makamlarda yapılanlara benzemez. Sâlik, bu makamda bir an bile rahat değildir, daima melûl ve mahzundur. Gafletten uyanmadığı, gönül gözü açılmadığı, can kulağı ile işitmediği, zikri ve fikrinin bir eseri ortaya çıkmadığı için ziyadesiyle ıstırap çeker. Eğer bu halde iken vefat ederse, Sâdık Efendi’ye göre “aşk şehidi” olur. O, bu hususu şu şekilde açıklar: “Bilindiği gibi düşman ile yapılan mücâhede ve muharebe küçük cihad, nefis ile yapılan ise büyük cihad olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) “Küçük cihattan büyük cihada döndük” buyurmuştur. Küçük cihatta ölen bir kimseye şehitlik mertebesi verildiğine göre, büyük cihatta ölenin de bu mertebeye ulaşacağı aşikârdır.”³⁸

Bu makamdaki sâlikin ölüm anında gördüğü muâmeleyi, Hakk’a münâcaat ve niyâzını ve ne rütbede ilâhî esrara vâkıf olduğunu kimse bilemez. Salik, son nefeste Rahmanî bir cezbe ile “Allah” diyerek, bâkî ruhu bedenden ism-i zât ile Allah’ın huzûruna gider. Şayet tarik ehli sâlikin istidadı varsa ve ömrü de vefa ederse nefis-i kâmileye kadar yoluna devam edebilir.³⁹

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, yaklaşık on beş yıl Üsküdar’daki dergâhında halka hizmet vermiş ve onların manen yetişmesine katkıda bulunarak Üsküdar’ın manevî hayatını etkilemiş bir Nakşî şeyhi olarak Muhammed Sâdık Efendi’nin tasavvufî terbiyenin başından itibaren nefis mertebeleriyle ilgilendiği görülmektedir. Hocası Abdullah Hilmi Efendi’nin, Halveti şeyhi İlyas Efendi’nin halifesi olması ve Şam’da Süleyman Kürdî’den *etvâr-ı seb’a* ile ilgili bilgiler al-

ması bu ilgiyi gösteren hususlardır. Müellifin *Ma'rifetü'n-nefs* adlı eserini yazmasının gayesi, bir müminin, nefsinin hangi mertebede olduğunu öğrenmesine yardımcı olmaktır. O, yaptığı değerlendirmelerde kişinin hangi mertebede neler yaptığını ya da yapabildiğini psiko-sosyal durumunu da göz önünde tutarak irdelemiştir. Bu durum, onun dikkat çekici bir özelliği olsa gerektir. Müellifin, Hz. Peygamber'e isnat edilen bir hadisten hareketle insanları *ehl-i dünya*, *ehl-i ukbâ* ve *ehlullah* şeklinde üç gruba ayırması ve her bir grubun nefis mertebelerinden hangi mertebeye kadar yükselebileceğini ifade edip o gruptaki insanların özelliklerini ayrı ayrı zikretmesi dikkat çekicidir. Sâdık Efendi'ye göre dünya ehli *nefs-i levvâme*; ukbâ ehli *nefs-i mülhime*; tarik ehli (Allah ehli) ise *nefs-i kâmile* mertebesine kadar ulaşabilmektedir.

Muhammed Sâdık Efendi'nin nefis mertebeleri ve özellikleri konusunda çağdaşı İbrahim Hakkı Erzurûmî'den istifade edip etkilendiği ve hatta onu örnek aldığı görülmektedir. Konu ile ilgili olarak *Ma'rifetnâme*'nin okunmasını tavsiye etmesi, bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

DİPNOTLAR

- 1 Muhammed Sâdık Efendi, *Ma'rifetü'n-nefs*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan nr. 244.
- 2 *a.g.e.*, vr. 224b.
- 3 Abdullah Hilmi Efendi, 1674 yılında Amasya'da doğdu. Amasyalı Şeyhü'l-Kurrâ Yusuf Efendizâde Muhammed Efendi'nin oğludur. Tasavvuf terbiyesini Şeyh İlyâs Sakızî'den aldı. Müderrislik ve Sarây-ı Hümayûn hocalığı yaptı. Muhammed Sâdık Efendi ile Benderli Şeyhü'l-Kurrâ Ebû Bekir Efendi en meşhur talebeleridir. "Hilmi" mahlasıyla Arapça, Türkçe ve Farsça şiirler yazmıştır. Kaynaklarda elli beş kadar eser telif ettiği kaydedilir. Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, İstanbul 1306, III, 1976; Ömer Rıza *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut ts., VI, 145; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul ts., Meral Yayınları, I, 471-472; Bağdâdi İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, İstanbul 1947, II, 626; Halim Gül, *Muhammed Sâdık Erzincânî ve Tasavvuf Anlayışı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1995, s. 21-22.
- 4 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. M. Akkuş-A. Yılmaz), İstanbul 2006, II, 278; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, 199; Halim Gül, *a.g.e.*, s. 19-21.
- 5 Arapça bir kelime olan "bevvâb"ın lügat anlamı kapıcı, kapı bekçisidir. Bunlar camilerin namaz vakitlerinde açılıp kapanmasını sağlamakla görevlidir. Mevlânâ'nın türbesinin türbedarlarına da bu ad verildi. Türbe kapısını açıp kapamakla görevli olmaları bu adı almalarına sebep olmuştur. bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, I, 212.
- 6 Halim Gül, *a.g.e.*, s. 24.
- 7 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, II, 278.
- 8 Bilgi için bk. Baha Tanman, "Alacaminare Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, I, 174-175. Hüseyin Vassâf'ın kaydettiğine göre (*a.g.e.*, II, 279) Muhammed Sâdık Efendi, bu tekeyi şu şekilde vasfetmiştir:
"Menba-ı feyz oldu çün bu tekyemiz dâru'l-emân
Başım üzre gel azizim sana verdim hoş mekân..."
- 9 M. Kemal-Azmi Gündoğdu, *Şems-i Bitlisi*, Ankara 1994, 117-118; Halim Gül, *a.g.e.*, s. 35.
- 10 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, s. 144; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, 199; Muhammed Nusret, *Târihçe-i Erzurum*, İstanbul 1338, s. 107; Halim Gül, *a.g.e.*, s. 50; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 291-292.
- 11 Müellif bu eseri 1185 (1771)'te yazmıştır. Eserde müridin şeyhini ziyarette ve seyr u sülûkte dikkat et-

- mesi gereken âdâb, zâhir ulemasının tasavvufa bakışı vb. konular ele alınmıştır. Eserin sonunda ise müellifin Şam yolculuğu ve Şam'dan dönüşü anlatılmıştır. bk. Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 244, vr. 247-259^a, Nesih; Serez, nr. 3832, vr. 32-36; Tahir Ağa Tekke, nr. 350, vr. 1-19, Nesih; İzmir, nr. 316.
- 12 Müellifin nefis mertebelerini incelediği bu eser 1185 (1771)'te kaleme alınmıştır. Bkz. Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 244, vr. 224-246, Nesih; Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 350, vr. 19-48; İzmir, nr. 315, 316 (41-65); Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'îyye, nr. 1344.
- 13 Müellif bu eseri 1192 (1778) senesinde yazmıştır. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Edip Hacı Ömer Ağa adlı müridine hitaben, mektuplaşmaya dair yazdığı bir mektup yer alır. Onun şahsında bir müridin seyr u sülûkte karşılaşabileceği zorlukları ve bunları ancak kâmil bir mürşidin yardımıyla aşabileceğini özellikle kendi hayatından örnekler vererek anlatır. İkinci bölümde ise istiğfarın dört mertebesini ve her mertebenin istiğfarının farklı olduğunu belirtir. Ardından "vahdet-i vücûd", "vahdet-i şühûd", "fenâ ve bekâ", "nefy u isbât" ve "rıza" gibi tasavvufî kavramları açıklar ve sâlikin vahdet makamında uğradığı bela ve sıkıntıları anlatır. bk. Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 350, vr. 49^a-67^b. Diğer nüshaları için ayrıca bkz. Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 315, 316; H. Mahmud, nr. 2568.
- 14 Müellifin 1194 (1780) yılında yazdığı bu eserde seyr u sülûkün ne şekilde yapılacağı, sâlikin hakikate ulaşmak için uğradığı menziller ile nefsin durumları ve makamları ele alınmıştır. Eserin nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp. Tâhir Ağa Tekkesi, nr. 350, vr. 68-81 (yazma); Dügümlü Baba, nr. 219, s.13-32 (matbu).
- 15 İÜ. Ktp., T. nr. 438; Süleymaniye Ktp., H. Mahmud, nr. 2632, 2714.
- 16 Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, 199; Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, II, 146.
- 17 Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, II, 147; Halim Gül, *a.g.e.*, s. 54-55.
- 18 Deylemî, *el-Firdevs*, II, 230. Hadisle ilgili değerlendirme için bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya 2001, 348.
- 19 Muhammed Sâdık Efendi, *a.g.e.*, vr. 225^{ab}.
- 20 *a.g.e.*, vr. 226^a.
- 21 *a.g.e.*, vr. 226^{ab}.
- 22 *a.g.e.*, vr. 226^b.
- 23 *a.g.e.*, vr. 227^b-228^a.
- 24 *a.g.e.*, vr. 231^a.
- 25 *a.g.e.*, vr. 235^a.
- 26 *a.g.e.*, vr. 235^{ab}.
- 27 el-Bakara, 2/222.
- 28 İbn Mâce, Zühhd 30.
- 29 Muhammed Sâdık Efendi, *a.g.e.*, vr. 228^b.
- 30 *a.g.e.*, vr. 228^b-229^a.
- 31 *a.g.e.*, vr. 229^{ab}.
- 32 *a.g.e.*, vr. 230^{ab}.
- 33 *a.g.e.*, vr. 231^{ab}.
- 34 *a.g.e.*, vr. 231^b-232^a.
- 35 *a.g.e.*, vr. 236^{ab}.
- 36 *a.g.e.*, vr. 236^b.
- 37 *a.g.e.*, vr. 236^b-237^a.
- 38 *a.g.e.*, vr. 237^{ab}.
- 39 *a.g.e.*, vr. 237^b.